

Зіна Луценко

Маринчина лялька

*Усім дітям, що
виросли без батька,
присвячується*

Ще не відійшла у глибоке минуле пам'ять про ті роки, коли сільська жінка, зоставшись сама, без чоловіка, ще й із купочкою малих дітей, мусила нести на своїх нетривких плечах і власне господарство, і повоєнну відбудову держави, всю важку роботу — без часу на себе, без жодних зручностей, які ми маємо тепер.

Але життя минало, діти виростили і створювали свої сім'ї. Тільки ж що їм було брати за взірєць?

Сорокарічна Маринка народила своє сьоме й останнє дитя вже після війни. Але вона ще не знала, що ось-ось стане вдовою. Без батьківської турботи, без захисту та підтримки її діти торували свій шлях у житті — зазнаючи кривд та принижень, припускаючись непоправних помилок...

Оповідь у романі ведеться про найбільш проблемні для країни періоди — про післявоєнну розруху та часи підйому господарства. Зазираючи у «нутрощі» типової для того часу сім'ї, читач має

можливість зрозуміти повоєнне покоління, зацикленість сучасних літніх людей на нагромадженні особистого майна, джерела їхніх страхів та упереджень.

Досвід кожного покоління дуже цінний для нащадків. Тому що все іде по колу. І тільки від нас залежить, чи вийдемо ми на іншу траєкторію, чи змінимо орбіту.

Цей текст записано зі слів очевидиці. І хоч головної героїні вже немає серед живих, але її розповідь заслуговує на те, аби бути почутою.

Частина перша Діти...

*Ой устань, порадь, мій дружинонько,
Як мені в світі жити,
Як мені чуже діло робити,
Та як мені чужим людям годити?
Та я ж над чужим ділечком ізневажалась,
Я ж по чужих нивах наспотикалась!*

Голосіння

1

Зазнала я в житті багато: пережила і колгоспи, і голод, і війну. А свою найменшу донечку народила у сорок п'ятому!

Того дня ще зранку пішла на поле...

Як зараз пам'ятаю: була підобідня пора, спека. Жінки лаштувалися у холодку: порозв'язували хустинки і розкладали просто по стерні харчі.

А я й не встигла тоді поїсти, бо схопилася руками за низ живота і, закусивши сильно губи, кинула граблями об суху колгоспну землю та й побігла мерщій додому.

А там, вигнавши із хати малих дітей і залишивши тільки свою найстаршу доньку, Ганну, — та ще покликала до себе найближчу сусідку, а разом і *зовицю*, Олександрю, щоб була на поміч, — не дуже й тужачись, вродила сьоме дитя.

— Дівка! — втираючи із лоба піт, найперше сказала чоловікова рідна сестра і поклала мокру дитину мені на груди. — От і маєш, Маринко, ляльку! Одне добре, що не треба звати повитуху.

— Ой, — усміхнулася я прикро і подивилася пильно на немовлятко, — і справді, лялька! А баба?... Це б поки вона прибігла аж із тих садиб! Та й чим же я мала б їй платити? Слава Богу, обійшлося і на цей раз. Уже востаннє...

— І я теж не буду вже родити!

— Це ще як Бог дасть, Олександрю, у тебе й чоловік є. А я...

— Досить і з мене дітей. Гляди, що в світі робиться! Аби ще цим було що дати їсти...

— І раніш не було що, та ми родили...

— Хай там як, а я не хочу, — озирнулася на Ганю Олександра і, зігнувшись низенько над постіллю, прошепотіла мені у саме вухо: — Я ж відразу після Антосі замастила глиною шматочок своєї *спідки* у комині, над піччю. То вірний засіб од зальоту, мені колись ще покійна моя свекруха розказали.

— Чому ж ти зі мною не поділилася?! — раптом із моїх очей закапотіли рясні сльози. — Хіба б я тоді... Хіба б я тоді народжувала ось цю дитину?

— І я б мала гріха?! — відвела погляд Олександра. — Це ж давня ворожба! Та й... Хіба ти, Маринко, не чула, як колись батюшка в церкві на проповіді казав: усяка дитина нам посилається від Бога. А я б у те мала втручатися?

— Але ж Ілька нема!.. А це вже сьоме...

— Не журись, де шестеро, там і сьоме буде! Вибавите всі гуртом. Та ще, гляди, твій чоловік із війни повернеться? Усяке ж може бути. От уяви собі: переступає наш Ілько поріг, а у хаті — лялька! Га, не гарно буде, Маринко? Та ж така маленька дитина всяке серце розтопить, вона ж як сонечко для усіх нас буде! Он як моя Антося-щебетушка...

А ми собі були що родичі, то ще й сусіди.

І усі діти наші понароджувалися в одному році.

Як змовились: у нас з Ільком Макар — у Олександрі й Арсені Дмитро, а далі: Ганна — Галина; Христушка — Ялина; Маруся — Іван; Грїшка — Степан; Іван — Василь!!!

Нарешті у сорок четвертому у Гринюків народилася Антося.

А ця ж дитина була майже на один рік од неї менша!

Мали б бути товаришками.

Моїй Ганні вже було чи не п'ятнадцять років. І тепер вона палила ножа на свічці, щоб відрізати дитя від пуповини.

Дитина мені муляла...

— Ганно, йди та й ріж! — підняла я голову від постелі — із сіна під рядном.

Дуже худа й висока моя Ганя стояла біля печі і поправляла однією рукою світлі пасма, що вибилися із коси, довгої-предовгої, аж до п'ят, і золотої, немов пшениця. Сині-сині, як волошки, очі вона давно ховала під чорні вії: була дуже вийною налякана, а тому — покїрна й тиха.

— Йду, мамо... — у Ганні дрібно затрусилась руки.

— Або краще... Рїж краще мене!!! Ось тут, по горлу!.. — я раптом пригадала усе, що зі мною було до того, та ще й як здумала, що то має бути! Та й відкинула із шиї русявого *пацьорка* .

— Давай вже краще я, — Олександра забрала у Ганни із рук ножа. — Бо налякаєш дівчину, вона і заміж не захоче йти.

— А таки було б краще, якби воно не народилось. А бач, живе, — провела я по всьому очима свою дитину.

Олександра тільки сплюнула і понесла моє немовлятко до купелі. Умочила дитину і раз, і другий у сірі дерев'яні ночви, до теплої води, і — зразу у спідницю. Поклала до колиски, ще тої, першої, яку Ілько робив для нашого найстаршого сина, для Макара.

— А бач, ще й досі не побилась!

Ганя тільки-тільки зібралась виносити воду із купелі надвір, і як на те — до хати суне *пупорізка*!

— Що там, Маринко?... — уперше за всі роки сільська повитуха, стара баба Довжанська, підмела у потрібний час довгою рясною спідницею і мою убогу хату. — Уже й вродила? Сама...

— Уже, як бачте.

— То я трохи припізnilась?... А таки зайшла, бо жінки із поля послали по мене Ульку, а вона каже: тітка Маринка родить. От я й прибігла, а от не встигла! Ану, хай йому всячина із усіма тут вами разом! — привіталась.

— У нас є дівчинка, — показала бабі на низький *сволок* Ганя.

— Ану, ану, де? — баба прочовгала й зігнулась до коліски. — Славна яка! Тугенька! А носик який, га? Ількова! Що це в нас сьогодні? Тридцять перше липня, се б — іюля... Ну, то нехай буде зватись Юлька! Хоч ім'я дам, — перехрестила немовля.

— Спасибі, бабо, — я сумно посміхнулась. — Але краще було б, аби вона десь витряслася полями...

— Що це ти таке говориш?! Проклинаєш свою дитину?! — дорікнула.

А я й заголосила:

— Як же я сама-а-а-а?! Як же я дам раду усім цим дітям? — і зірвала із шиї мідний хрестик, стиснула у кулаці та й пожбурила десь, либонь, під піч.

— Схаменися! Чого це ти сама? — перев'язувала хустку перед уламком німецького люстра Олександра та й сахнулася. — Що це ти таке говориш? Прикуси, Маринко, язика, бо!.. Мій брат Ілько з війни повернеться, та й якось дасте собі раду, як дотепер давали.

— Ілько?... — я заплакала ще дужче. — Ілько, це не твій Арсен! Якщо й повернеться... Мій Ілько мене не пожаліє.

Рипнули із сіней двері — моїм дітям не терпілось побачити свою нову сестричку.

— Сідайте, бабуню, до столу, — Ганя поставила відро із купіллю під *припик* і дістала із печі борщ, сірий рушник із конопель уже був простелений по столі. Налила борщу у миску, накраяла три скибки хліба, з-за припічка вийняла почату пляшку горілки — затикану качаном із кукурудзи.

— А може, у вас є вишняк або яка слив'янка? — аж скривилася на пляшку баба. — Бо ж я не п'ю горілки — стара вже, і щось у грудях тисне.

— Ну аякже, є! — схаменулася Олександра, кинулась із великої хати до темних сіней, ускочила у погрібник, бо знала, що у мене й де, та й повернулася назад із *слоїчком*. — Сідайте, тітко Домко, та й поллемо вже цю Юльку, нехай росте здорова.

Першою до колиски кинулась Маруся — вона була чорнява й невеличка, а очі мала карі.

— Дівчинка! Як добре! У мене теж тепер є сестричка, така, як і у вас, тьотю Олександро! — раділа.

— А от тобі і нянька! — розвернулася до мене баба. — Будеш бавити сестричку, Юльку?

— Буду! Буду! — застрибала по хаті моя Маруся. — Тільки не Юльку. Я хочу, щоб вона звалася Мирося!

— А це ще чого? — подивувалась Олександра. — Юлька ж краще!

— Ні! Ні! — схопилася Маруся за краї люльки. — Тільки Мирося! Он у Кесарів є Мирослава, гарна-гарна! І я теж собі таку саму хочу!

— То нехай буде їй Мирося, — я уперше й усміхнулась. І дозволила: — Маруся буде нянькою дитині, то нехай уже, як хоче, так і називає.

— А таки краще було б «Юля», — втерла губи рукавом баба Довжанська. — А вишнячок у тебе, Маринко, солодкий, ух! Нехай же ваша Мироська теж буде така здорова! — і махнула останніми краплями поза плечі. Полетіло вгору.

— А баба накрапала нам вишняком аж на сволок! — показав на дерев'яний балок на стелі Грішка.

— То я вже буду збиратись. Бач, і без мене обійшлося, — збирала у пригорщу крихти хліба пупорізка, закинула їх до рота. — Не можна, дітки, хліб отако-о кидати, — помахала пальцем до Івана, — бо буде у хаті бідність!

Іван насупився і сховався за Ганіну спідницю. А Гріша бабі дорікнув:

— То хлібом розкидатися не можна? А як вишняком, то ляпати аж по стелі?!

— Ти бач, який розумний! — підвелась баба із ослона і рушила до дверей.

— Дай, Ганю, полотна, — я зупинила повитуху на порозі. — Вибачте, тітко Домко, хлібини цілої тепер немає, самі бачите. От, хоч полотно візьміть?...

— Ти краще б яку хустку дала... — схилилася і зашептала наді мною Олександра. — Як заведено.

— Немає хустки, он — хіба рушник.

Ганя відкрила віко скрині і дістала звідти невеличкий кавалочок — сірий-сірий.

— Цей?

— Ні, дай того рушничка, що з червоним бережком...

— Та чого там?... — зам'ялась баба. — Я й не прислужилась. То... Але... Мені б краще дали яке ряденце. Я ж розумію, Маринко: у тебе немає чоловіка...

І чому тоді баба так сказала? Бо таки й сталося, що Мирися народилася, а її тато невдовзі вмер. Далеко від своїх рідних та від дому.

Загинув мій чоловік на війні...

Він собі помер і знайшов для душі та тіла вічний спокій! А я мала віддавати за його дитину рушниками!

А я ж ті рушники, полотна й рядна цілу осінь, зиму і весну сама ткала на верстаті! Ні дня, ні ночі не бачила...

Бо це ж тяжка і довга праця.

Починала труд тим, що сіяла коноплі. Потім проривала, гляділа від курей.

Як стебло виростало таке, як треба, високе й дуже, запашне, зжинала його серпом, складала у в'язки і носила на собі аж за два кілометри від хати — вимочувати, у Гірський Тікич, до Острова.

Закладала там ті коноплі до води, ще й вибирала, де вода була швидка, бігуча. А тоді високо підтикала на собі сорочку і спідницю, та й лізла до холодного потоку і забивала по його грузькому дну кілки, щоб течія стебел мені не знесла.

Через десять днів я йшла до Острова і виймала на берег «козлики» — перемоклі снопи конопель. Сушила їх тільки день, а тоді на своїх же плечах несла назад додому, викладала рядками в клуні.

Щоб не погнили, сідала я на долівці, брала по жмутку стебел і терла на терниці — аж до клоччя.

Те клоччя потім вичісувала на щітках.

У хаті в мене була дірчаста лавка. У ті дірки я вставляла *кужелі*, і веретенем пряла — смикала поволі із кужелю грубу нитку. Цю нитку намотувала на чотири палиці — козелець, і з мотків уже перемотувала її в клубок.

Пізно в осінь, коли зроблена була вся робота, до хати вносився верстат. Хата у нас й так мала, глиняна, сіни і одна кімната, а в ній — стіл і піч, і трохи між ними простору, на всю зиму його

«з'їдав» верстат. Сідала я під тим дерев'яним дебелим дивом і водила, водила човником поміж начиння, а тоді ба-бах! — і збивала разок ниток докупи. І знову воджу, та ще й вигадую, напівсонна, собі якісь узори, уплітаю покрашені вільхою, бузиною і цибулею нитки — із білими чи сірими.

Таке ж виходило і гарно!

Із того верстата між моїх швидких пальців народжувалося полотно — грубе і тонке, на рушники, на сорочки і рядна, а ще — на мішки і спідниці, торбинки і шматки. Із овечої шерсті — те піде на свити, а може, й на кожух.

Найтонше полотно несла я до Олександриного чоловіка, до Арсена. Він його поріже, покроїть — і ший, Маринко, ночами при свічці сорочки. Голка куплена у крамаря, нитка — вже своя.

На вишивання мені немає часу. Яке ще вишивання?!

Бо зимою я пряду.

Навесні вже треба покроїти.

А за кроїння — заплатити.

Грошей у нас нема, то я цілісіньке літо, бідна, роблю по городах — у себе й у сусідів. Після колгоспу біжу додому, а там — межі не бачу, саджаю щось та сапаю, прополюю і сію, підгортаю свою й чужу картоплю, виполню бур'янці. Олександра цього не здужає, та й чоловік її жаліє — Арсен накроїть за зиму молодицям сорочок, от вони

й оброблять їм город, побілять хату — ті, що бідні, такі ж, як і я, солдатські вдови, без грошей і долі, та з дітьми. А ще щороку перекопувала я крім свого ще й зовициного города, це за свитки і кожухи.

Олександра була дуже гарна жінка — чорнява, невеличка, але грудаста, очі мала зелені, лице з рум'янцем, чисте й біле.

А що багато дітей?

Та ж чоловік у неї добрий! Арсен не тільки кроїв сорочки, але ще й шив за грубі гроші кожухи й свити, не кожен вмів. А Арсен вмів найкраще — із усіх сіл до нього несли, він на око міг зробити.

— Щаслива ти, Олександро, — часом кажу, бо я таки, ніде правди діти, їй і заздрила. — Не знаю, коли тобі й відроблю.

— Та помаленьку колись відробиш, ми ж свої.

— Он, мої хлопці так ростуть, на плечах свити тільки тріщать. Треба в цьому році Грішці кожуха скроїти, старий розлізся.

— Арсен покроїть! Не журись, Маринко, як не на цей рік, то на той — городи будуть.

— Спасибі вам, бо хто б мене послухав...

Дітей у мене багато, і мусила я нести на своїх плечах — до Острова, до води ще й в'язку Олександриних конопель. Треба ж було якось відробляти.

Якби ж іще й не ця дитина! Усе мені на плечі...

Бо Маруся, хоч гвалт кричи, не довго хотіла бавити Миросю! То спочатку вона вривала руки, як носила її, малу, ще немовлятком, через кукурудзи до мене в поле.

А я на колгоспному полі робила тяжко... Тільки місяць, і то не повний посиділа після пологів вдома. А тоді вийшла на роботу.

Прийшов якимось ще вдосвіта управляючий і заgrimав у вікна, кричить:

— Маринко! Виходь сьогодні на трудовні!

— Та я ж недавнечко народила, он, в колисці дитина цицькова спить, чоловіка мого ще немає з війни, — ховаюся у велику хустку, а таки виходжу. Стала й стою у самій сорочці, простоволоса ще, в дверях, а за мною — рясніють голови: голосний стукіт розбудив і полякав усіх у хаті.

— Не в одної тебе діти, от знайшла новину мені! — сердиться управляючий. — Ти, Маринко, уже місяць як вдома сидиш, а там — робота стоїть! Хто буде працювати? В колгоспі рук не вистачає.

— Дитина ж...

— Дитину хай бавлять старші діти! — управляючий уже прокричав аж у воротях. — А як не вийдеш сьогодні до обіду, то запишу тобі відказ,

а тоді... тоді сама знаєш, що може бути! Дорога на Сибір!..

— Знаю, чом не знати?... — вертаюся до хати та й шепчу сама до себе. А тоді глянула на сонце, та й сахнулась: уже ж, як для роботи, не раненько. Та й побігла мерщій помити пазуху, щоб нагодувати малу Миросю.

— Ганю, виженеш теличку на обору і кинеш їсти. А я тим часом хоч якусь лемішку зварю, ще й на обід щось треба було б — борщу? — годую свою ляльку й порядкую. — То ти — буди малих. Хай Грішка напоїть вівці, і Марусі я теж дам щось своє.

— Мамо, я ж з тобою до колгоспу, — підводить сонні очі Ганя — дуже рано; це мені нагадує. — А як же наша дитина?... — Ганя сідає в сіні, складає руки — під грудьми: болить ще від війни, вона вже й звикла.

— Дитину буде бавити Маруся, — виймаю із Миросиною ротика ще вологу грудь, ховаю в пазуху.

А моїй старшій доньці ніколи нічого не треба було по два рази казати. Ганя швидко збирає довге волосся в руки, плутає його і виплітає пшеничну косу, закручує її на потилиці — мов жінка: не було коли красуватись. Поверх волосся кидає сіру хустку, замотує низько-низько над очима, зав'язує попід шию...

А я тим часом йду надвір, насмикую зі стіжка ще торішньої сивої осоки, понакручую крутнів, щоб топити піч, несу до хати і закидаю ті крутні у ненаситну пащу. У челюстях аж свище — осока гарно горить! Я ще трохи перечікую, щоб прогоріло, а тоді ставлю до черені повен баняк води, коцюбою підпихаю; іще один, у нього вливаю воду...

І вже за столом, вмочаючи в лемішку хліба, наказую няньці:

— Марусю, гляди нашу Миросю, ти тепер тут залишаєшся за старшу. Хитай та колиши дитину, як буде кричати, аби від крику не надірвала пупа.

— А як вона дуже розплачеться?

— Якщо буде дуже плакати, йди, я тобі покажу, піднімеш дитину попід спинку, притиснеш собі на груди — і принесеш мені на поле. З собою візьмеш їсти.

— А куди саме? — Маруся аж підстрибує від радості: а то! Тепер їй доручають малу дитину, вона буде бавити сама! Сама!

— Спитаєш там кого, як вулицею будеш йти. І гляди, щоб Миросю хлопцям не давала до рук брати, вона ще дуже маленька, переломлять спинку або ще кинуть.

— Я?! Не дам нікому! — і Маруся вже стрибає кругом люльки. Мирося спить.

А тоді — день за днем і кілька разів по дню маленька нянька, вхопивши сестричку на оберемок, чвалає босими ногами по пилюці аж до поля. А там — крізь високі кукурудзи, що їй не видно неба, а далі — колючою стернею або мокрими берегами, йде мене шукати, свою маму-колгоспницю, аби я погодувала її малу сестричку і та втихла б хоч на якусь годину.

І от Маруся приходить, я сідаю просто на дорогу, у запилюжену траву, розставляю широко ноги, відкриваю пазуху і беру дитину, прикладаю її до себе і закриваю очі — маю час на відпочинок.

І не одна я так сиджу...

Онде Гапка із Настею, і Явдоха — теж поприсідали попід дерева, та їй годують своїх дітей. Та ті вже старші; у Явдохи дитя навіть сидить у неї в пелені, тримається руками за обвислі груди — ссе.

— Ти відлучай його від себе, такого лобуряку! — кричить Явдосі ланкова. — Бо ніякої роботи з тебе немає. Де це видано? Дитині вже три роки, а вона — годує. Постидався б! — це вже каже про Пилипа, до дитини. А він — сидить, оченята налякані, схопився руками за маму.

— Одійди, Наталко... — сердиться Явдоха. — У мене їден син зостався, як зможу, буду їй до смерті годувати.

І Наталка відводить очі: у Явдохи було десятеро дітей. У одну ніч не стало, коли снаряд

упав на хату — там за столом сиділи діти й чоловік, Явдоха — біля печі. Тільки піч і зосталася, та ще Явдоха із найменшою дитиною на руках, бо було цицькове, ось цей Пилип.

Явдоха була чорна-чорна, а то в одну хвилину посивіла — навіть брови й вії. А молоко, бач, не пропало. Того й годує вона на полі сина, нехай він уже й великий — бо іншого не буде...

Я по всьому відкриваю очі, відриваю Миросю від грудей, а та спить. Кладу ще сонну дитину в пелену, а сама беру до рук кухоль із водою — п'ю, бо мені треба набратись сили. А як є час, то ще розгорну ганчірочку із салом...

Та довго не посиджу.

— Дівчата! Гайда в роботу! — кричить із поля ланкова Наталка, підганяє. — Бо не запишу трудодня! Повсідалися, як королеви!

Сама вона не сяде, не спочине ні хвилинки, от вже прикра жінка, кричить і бігає. Через цю Наталку і нам нема спокою. Підводимось...

Я, «королева» Маринка, обережно рукою струшую із сорочки хліб собі у жменю, низько нагинаюся, вкидаю крихти до рота, важко встаю із дороги. Дитину беру під плечі і подаю Марусі, а тоді обтріпую від порошу спідницю.

— Я вже не можу її бавити!!! — кричить Маруся, і сльози горохом котяться по щоках. — Ваша Мироська кричить й кричить, мов навіжена!

У мене ноги болять туди й сюди полями бігати! Руки вже потерпли її носити! Голова мені як не репне — болить від цього крику! Я хочу погратися на вулиці, з дівчатами, а вона не спить й не спить! Заберіть цю мучительку від мене, я її вже не хочу-у-у-у! — плаче, аж заводить.

— Бач, не хочу?! — сердито зводжу до Марусі брови. — А я хочу?! А я хочу цілі дні по полях робити? А тоді прийти додому і знов те саме? А я хочу?! І що ж я зроблю, як вас у мене ціла купа, га?! Ще й тата вашого немає, усе мені на плечі!

— Може, у неї болить животик? — підходить Ганя. — Чого воно, мамо, й справді так дереться?

— Мабуть, *різун* напав. Треба буде спитати в діда Степана, як не попустить. Але тобі, Марусю, про сестру таке казати сором...

І Маруся, пристиджена, втихає. Відвертається від мене і тільки плечі їй дрібно трусяться — тихо плаче. Бере покійно в згорточку Миросю — а вже й тяжка! — і несе її назад, додому.

А дорогою — трясе, трясе і штовхає, і б'є дитину.

— А що? Будеш знати, як мене мучити! От тобі, от, щоб знала! — кричить і плаче.

Дорогою Мирося ще спить, заколисана моїм молоком і вітром. А вдома — година пройде, і знову в плач.

— Мамо!!! — якось увечері, після роботи, зустрічає нас із Ганьєю перелякана Маруся, на порозі. Вона стоїть, труситься, а дитина в хаті плаче, як не розірветься. — Там таке страшне! Я дуже боюся! Я не піду...

— Що сталося?... — у мене й граблі полетіли із рук, кров бухнула в обличчя.

— У Миросі на животі росте велика гуля!

Вбігаю в хату. Схиляюся над люлькою. Розгортаю сповитка... І вражено дивлюся дитині на живіт. А там, внизу під пупом, набирається під шкірою щось велике, немов гусяче яйце, і синє-синє.

— Марусю, що ж це таке? — й собі боюсь; дивуюся, бо таке бачу вперше. — Коли ж і де воно взялося це нещастя?!

— Воно вже кілька день є, але то було маленьке, а оце сьогодні аж таке здорове видуло.

— А чого ж ти мені не сказала раніше? Боженьку ж мій! Яке нещастя! Видно по всьому, помре...

Гукнула я сільського знахаря, Степана. Той щось пошептав над дитиною, приклав де треба масті.

— То як? Воно хоч буде жити?... — питаюся. А самій чомусь байдуже: так уже втомилась, що от-от взяла б гріха на душу.

— Буде, біс її не візьме! Ти навіть не надійся, бо такі діти не вмирають.

— Ось, візьміть за ліки яєць.

— Мені досить буде твого спасибі! А яйця... он дітям своїм звариш.

Дід пішов. Ганя сіла та й колише в пелені дитину. А я вклякла на колінах перед образом і плачу...

Аж серед ночі дитина нарешті втишилась — чиряк прорвав, і почало текти із нього — гній із кров'ю.

— От чого воно кричало, — каже Ганя. — Бідне, так намучилось. Що, Миросю, болить тобі вавка? Ой, болить. Моє ти малесеньке, моя ти кришечко... — та й схилиться над колискою.

Я й зітхнула. Та тільки вляглась, стулила очі — а воно знов своєї. І так до ранку.

— Мусиш, Марусю, таки носити мені дитину в поле, бо без молочка вона помре, — прошу, збираючись уранці в колгосп. — А поки до животика прикладай ту мазь, що дід Степан дав, і гляди, аби туди не сіла муха.

3

А тоді пішли дощі, рясні й холодні. В Марусі ж ноги босі, хто б це їй ще до снігу дав рвати

чоботи? Йде вона, місить грязь, дощ ллється за комір, пазуху, поливає в руках малу дитину.

— Скільки я з тобою буду мучитись?! — кричить Маруся, а все одно не перекрикує Миросі. — Замовкни! Цить! Цить, тобі сказала! Бо зараз кине в це болото, тоді побачиш, як мені з тобою добре! Плаче вона! Така велика вже, і плаче!

Ще два дні мокла Маруся під дощами, а тоді я таки пожаліла свою дочку.

— Досить, більше не неси мені Миросі, сьогодні вже не треба, — виглянула я у малесеньке вікно, а там — суцільна мряка. — Ще простудитесь обидві. Та й вавка майже затягнулась.

— А що ж їй давати їсти? — аж не вірить мені Маруся.

— Будеш жувати хлібчик у ганчірку і давати в рота.

— Добре, мамо...

— А як не схоче їсти, то підеш до тітки Олександри, хай вдоїть крапельку молока, даси. От піду тепер і попрошу, вона ж буде Миросі за хрещену матір.

Похрестили ми дитину аж у лютому, як повернувся із війни сусід, Петро Кесар — це він приніс до села страшну звістку: мій чоловік Ілько таки помер, у Східній Пруссії...

Олександра тепер не сміла мені відмовити; хоч і не дуже хотіла, а таки стала Миросі за хресну матір.

А я тоді — чи не щодня до неї йду, по молоко...

— Та чим ти й так її годуєш? — дивилась Олександра на мою запалу пазуху, як я просила молока. — Я свою Тоню у півроку залучила, але ж у мене й груди! Таке було розперло, що Арсен мусив кроїти нові сорочки, бо жодна стара на мене не налазила!

— То коли треба, Маруся прийде? А я якось тоді віддам, Олександро, у нас росте теличка.

— Віддаси, — кума зітхає, бо знає ті мої вічні віддавання — з чого?

Але ж як не дасть — я рідного брата жінка! А тепер ще й покійного... Мирося — Олександрина племінниця. Тепер ще й похресниця. І жили ж ми межа в межу...

Як не дати?

Весна.

У колгоспі починається робота. Нас, жінок, у холодний дощ женуть із лопатами садити висадки.

Одне добре, що хоч Маруся ще не мусить йти до поля.

Та й Олександра носить молоко.

Окотилася овечка, яку Петро, Миросин хрещений батько, подарував нам на хрестини!

Літо.

Уже й рік минув — а Мирося все не ходить сама. То Маруся посадить її у хаті в сіно... Або винесе під густі коноплі, кине до рук кукурудзяного завиванця, чи сплете швидко возика з очерету, та й біжить із дому на леваду — там діти коров'ячим пухирем у м'яча граються. І Маруся хоче — ще ж дитина!

А Миросі до того й геть байдуже — вона за цілу зиму звикла сидіти у Гані на руках. А та — була кожній моїй дитині за гарну няньку.

Часто сидить Мирося в хаті сама, чекає старшої сестри із колгоспу. А як Ганя прийде — то аж кричить і тягне руки.

Мені ж, звісно, не до дитини, моя робота не меншала. Тільки вскочила у двір, і як у вир попала — рви, неси, тереби, наливай, вичищай, винось, пали, молоти, зашивай, пери, рубай, біжи, падай — короткий сон, і знову день у шибку грюкає: вставай, проклята жінко, до двору й до колгоспу!

Дитина мене не бачить. А я — дитини.

Вона й до Гані лягає спати, тулиться їй під боком, як до рідної мами.

Тиха й добра моя Ганя була ще зовсім молоденька. Притискала вона до себе Миросю, забавляла, а я хоч мала спокій.

Як ще Мирося добре й не ходила, а вже спиналася на ноги — трималася за стіни, та й дрібно-дрібно бігла, за Ганьєю була як хвостик. Куди та йшла, то несла Миросю за собою. А як покине — дитина повзе слідком, а тоді хапається руками за спідницю й уголос плаче. Гані стане шкода, то й підхопить із землі малу на руки.

А кому цікава дівка із дитиною?

В гурті ніхто й не дивиться на бідну мою дитину: одне, що Ганя дуже убога, сирота, а друге — з малою дитиною на руках! Дівчата із хлопцями жартують, а Ганя сидить, зажурена. Вона хоч і красуня (бо коса у моєї Гані нижче колін соталась, довга-довга), а йде сама-самісінька додому.

— Не бери цього дня Миросі, — одного разу просить її до себе Манька — Ганіна найкраща подружка. — Хочемо на хлопців поворожити, а Мирося буде нам тільки заважати.

— Попробую...

І Ганя поночі втікає тихо в сіни, так, щоб не побачила Мирося.

Вже на вулиці накинула вона на голову суконну хустку — надворі йшов дощ. Ганя скрадається попід клуню, попід густий бузок — на дорогу. А там — гайда бігти попід вишні на горбок, от уже і в Маньки! Вбігає вона в темні сіни, а там уже кружком сидять дівчата, бо в Маньки нікого не було вдома — батьки поїхали у гості.

— Ну то що? Кинемо на картах? Тільки ж, щоб ніхто не взнав, не бачив, — дивиться на двері і шепоче Манька.

— Закриймо рядюжкою вікно, щоб не було видко світла...

Дівчата посідали тихесенько до столу, запалили велику свічку, Манька дістала сірі карти. У хаті ніч-ніччю...

— На кого кинемо — на мене чи на тебе?

— Давай на мене... — шепоче Ганя.

— Ну добре...

Манька хрестом розклала карти, придивляється, мудрує. У хаті тихо-тихо, чути тільки як носи дишуть і тріщить віск.

І раптом — шерхіт!

На долівці замість доріжок сіно.

— А-киш! А виздыхали б ви! — зірвалась Манька, кинулась в темінь, до дверей, подумала, що на світло із сіней налізли кури.

А то не кури, то повзе моя Мирося! Вислідкувала-таки, куди побігла Ганя, і навкарачки кинулась — за нею! Сама заповзла до сіней, до хати, побачила при світлі старшу сестру, та й полізла до Гані попід стіл — і в пелену — гуп! Вилізла на руки, вмостила, притихла.

Дівчата ж верещать! Бо полякались, Господи!..

— Та це моя сестра, не бійтесь, — притишує їх Ганя. — Миросю, маленька моя пташечко, як же ти мене аж тут знайшла? Подивися, яка ж ти мокра? Надворі темна нічка! А як мама буде шукати?

Кого шукати...

Бо я й не шукала б, перетомлена, в той час уже давно спала без задніх ніг — а хай моїх дітей Бог побавить!

І Мирося тулиться до Гані, ховає босі ноженята у її спідниці, обіймає сестру за груди.

— Та тут і нема що ворожити: будеш ти у своєї мами за вічну няньку, — збирає карти у колоду Манька. — Не випадає тобі король, одні вальти!

А вальти — то діти...

— Моє маленьке, — не чує ворожінь, а шепче до дитини Ганя, цілує Миросю в личко, пальцями розбирає рідесеньке волосся в проділь. — А якби на тебе собака який напав? Це ж так далеко. Диви, Маню, наша Мирося яка розумна! І запам'ятала ж дорогу аж сюди, до вас! Моя ти дрібна комашечко!

А Мирося її вже й не чує — вона плющить очі, так і засинає — у Гані в пелені, втомилася: знайшла. Мусить старша сестра кидати дівчат, розваги, вставати на ноги й нести сонну сестричку на руках — додому.

У всіх моїх дітей одяг із домотканого полотна. Тільки у найменшої, в Миросі, — із найкращого —

казенного, державного, із гудзами! Бо тоді так на селі: коли сорочка із казенного полотна — жовтого, твердого, то немає кращого! А краще все — для маленької Миросі.

У два роки Мирося вже хазяйка!

Я зі старшими дітьми у колгоспі на роботі, Іван сховався. А Мирося — білить полотно!

У тих ночвах, де вона приймала першу купіль, тепер біляться сувої — мокнуть у воді. А їх же треба ще й виймати і розстеляти по траві — аби на сонці висихали. Мирося білить — тягне із ночов, носить і розстеляє.

Це поки Гані немає вдома. Як тільки Ганя — у ворота, Мирося — вслід за нею.

— Мамо, я піду трохи до дівчат, — Ганя проситься із дому.

— Чого тобі туди йти? — бурчу я. — Ти вівці вже закрила? Корові сіна кинула? Вичистила від свиней? — шукаю їй роботу, аби самій хоч трохи щось із плечей скинути та відітхнути.

— Я все зробила.

— Ну якщо все, то йди. Тільки ж...

— Я з Ганьєю! — кричить Мирося і чіпляється старшій сестрі за спідницю.

— Ні, відчепись, — просить Ганя. — Тобі туди ніз-зя!

— Я піду! Піду! Я хочу з Ганьєю! — варіює вперта дитина і сердито тупає босою ногою.

— Ну добре, ходімо.

І так кожного разу...

Якось Олександра знайшла під Лисою горою в вільхах гніздо дикої качки — повне каченят. Зібрала у пелену та й принесла їх додому. Арсен зробив оборку, насипали там пташенятам їсти.

— От виростуть качки! — раділа Олександра.

А Мирося побачила — теж хоче собі каченят. І — поки ніхто не запримітив, пішла до тої оборки, узяла одне за шию та й понесла. Поклала у себе під порогом, а воно й не дише, лежить, шийка зм'якла. Миросі так не треба — вона хоче живе, то йде за іншим. Знов несе — і кладе під порогом. І так увесь десяток.

Слава ж Богу, що я саме на той час повернулася із поля, та як глянула...

— Що ж ти наробила?! — аж злякалася, щоб через таку дурницю не посваритись із кумами. Ухопила я з груші ганчірочку, накинула на каченят, та й впріваю.

На моє щастя, каченята не встигли зовсім подушитися, відійшли. То я вже й не ховалась, а вкинула усіх до пелени — і віднесла.

— Ось, Олександро, вибач мені... Мирося поносила нам додому.

— А я думала, що каченят коти похапали, — сплеснула руками Олександра. — А воно он як! Ну,